

SIMȚUL MORAL AL OMULUI ȘI IMPERATIVUL CATEGORIC ÎN ETICA KANTIANĂ (SIMȚUL MORAL AL OMULUI ESTE ÎNNĂSCUT SAU SE DOBÂNDEȘTE PRIN EDUCAȚIE?)

Conf. univ. dr. psih. Delia-Mariana ARDELEAN

*Universitatea de Vest "Vasile Goldiș" Arad, Romania
deliamarianaardelean@yahoo.com*

Psih. Liana-Rozalia ROTARU

*Centrul Județean de Resurse și Asistență Educațională Maramureș,
Baia Mare, Romania
lianarotaru@yahoo.com*

Anand-Sergiu DONCA

*Student, Universitatea de Stat din Sankt Petesburg, Russia
anand.donca@yahoo.in*

ABSTRACT: Man's Moral Sense and the Categorical Imperative in Kantian Ethics (Is Man's Moral Sense Innate or Acquired Through Education?)

The problem of morality has been in philosophy since its beginnings and has remained valid even today. This was and is a preoccupation of philosophers, people of culture, education, politicians, becoming, today, a preoccupation of the whole society, of common sense. The studies of philosophy and not only, everyday life, show us that the importance of morality is related to freedom and human dignity.

Keywords: *moral systems, virtue, categorical imperative, freedom, human dignity, experience, reason, duty, education, experience, moral man and social man.*

I. Sisteme morale pre-kantiene

În cele ce urmează, vom aborda problema moralității la nivelul filosofiei.¹

1 Rotaru, Ioan-Gheorghe, *Istoria Filosofiei, de la inceputuri până la Renaștere*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2005, pp. 61-194.

Aici, această abordare a trecut prin diferite etape, fiind abordată și judecată după cum dicta istoria în mersul său. Fiecare epocă culturală a dat lumii curente de gândire care au tratat etica după specificul vremii. De pildă, Socrate – prin scrierile platonice – și Aristotel au pus problema moralității pentru prima dată, punând în balanță *eudemonismul* (care caută fericirea) cu *hedonismul* (care caută plăcerea). Astfel, virtutea (gr. *areté/ ἀρετή*), care până atunci era văzută în lumea greacă ca fiind strict excelența în orice întreprindere (virtuozitate, am putea spune astăzi), devine prin Socrate ceva ce ține mai mult de interior, ajungând într-un spațiu intim și fiind exprimată mai puțin prin forțe fizice sau puteri exterioare. El leagă moralitatea de această virtute interioară și pune întregul sistem etic în fața unicului scop – fericirea. Stoicii și epicureicii credeau că această fericire, care izvoarăște din comportamentul moral, se poate dobândi numai prin *ataraxia* (Ἀταραξία), un *catharsis* (Κάθαρσις) sufletesc. Ei considerau eliberarea de temeri, purificarea de tulburări interioare ca fiind condiția obligatorie pentru împlinire. Creștinismul potențează toate aceste idei, oferind răspunsuri la întrebări fundamentale, punând beatitudinea, mântuirea deasupra, fiind scopul unic al omului. Mai târziu, odată cu nașterea iluminismului și secularizarea societății, gânditori precum John Stuart Mill sau Jeremy Bentham au deschis căile utilitarismului, care dă valoare lucrurilor numai în măsura în care acestea sunt utile societății. Iată, așadar, că avem parte de foarte multe abordări ale problemelor morale. Immanuel Kant, un revoluționar al eticii și dreptului natural, critică atât abordarea eudemonistă, cât și cea hedonistă, vine în întâmpinarea secularizării sociale iluministe, dar recunoaște meritele religiei (în special ale creștinismului).² Câte contrarii se strâng în jurul unei singure personalități, în schimb toate sunt înglobate într-un sistem filosofic care a influențat puternic istoria de după el. Despre ideile sale și contextul în care au apărut vom discuta în cele ce urmează, aducând în actualitate problematica moralei kantiene.

II. Elemente introductive

Întâi de toate, informațiile istorice ne ajută să înțelegem puțin împrejurările în care filosoful german și-a petrecut viața. Immanuel Kant s-a născut în 22 aprilie 1724, în orașul baltic Königsberg, din Prusia Răsăriteană (ac-

2 Collina, Beatrice, *Socrate – Maestrul filosofiei și al vieții*, București, Editura Litera, 2020, p. 79.

tualmente Kaliningrad, Federația Rusă), oraș în care avea să-și petreacă tot restul vieții. Este întemeietorul filosofiei critice, fiind consacrat pentru lucrări precum „Critica rațiunii pure” (1781), „Critica rațiunii practice” (1788), „Critica facultății de judecare” (1790), „Întemeierea metafizicii moravurilor” (1785) și așa mai departe. A fost un iluminist ilustru, a înțeles și a aprobat îndepărtarea societăților de religie, care a culminat cu Revoluția Franceză (1789-1799). Totuși, Kant recunoaște meritele religiei în privința păstrării conduitei morale la nivel social. A fost născut într-o familie luterană și vedea credința în nemurire ca fiind o condiție necesară a ridicării omenirii la cea mai înaltă treaptă morală posibilă. Această abordare prietenoasă față de creștinism și de binele pe care religiozitatea îl aducea societății era mai rar întâlnită în vremea tensionată a secularismului revoluționar. În privința teoriilor referitoare la moralitate, Kant introduce în filosofie termenul de „imperativ categoric”, legând etica de libertatea și demnitatea umană și tratând problemele morale și de drept natural din perspectivă *a priori* (rațiunea pură) și nu *a posteriori*.³ Precum Friedrich Hegel, Kant pune teoria deasupra experienței, rațiunea deasupra trăirii mistice. În sistemul kantian, rațiunea pură teoretică se îmbină cu rațiunea practică, morală, rezultând astfel o filosofie raționalistă, formală și sistematică.

III. Etica kantiană

Întrebarea care așteaptă acum răspuns este dacă simțul moral al omului este înnăscut sau se dobândește prin educație. Unul dintre răspunsuri îl oferă Kant, prin „imperativul categoric”, care vine în contradicția multor teorii ale psihologiei moderne sau ale filosofilor existențialiste. Acesta mai poate fi numit și „Lege Morală”, întrucât condiționează discernământul moral de universalitate: „Acționează ca și cum maxima acțiunii tale ar trebui să devină prin voința ta o lege universală” și „Acționează numai conform acelei maxime prin care poți vrea totodată ca ea să devină o lege universală”.⁴ O altă definiție kantiană, pusă sub semnul umanității de această dată, tratează o problemă morală socială: „Acționează astfel încât să tratezi omenirea,

3 Scruton, Roger, *Kant: A Very Short Introduction*, New York, Oxford University Press, 2001, pp. 73-75.

4 Kant, Immanuel, „Întemeierea metafizicii moravurilor”, în volumul *Întemeierea metafizicii moravurilor. Critica rațiunii practice*, Nicolae Bagdasar (trad.), București, Editura Științifică, 1972, p. 39.

atât în persoana ta, cât și în persoana oricărui alt om, mereu ca scop și niciodată ca mijloc”.⁵ Acesta mai aduce o formulă a autonomiei, care consideră „voința oricărei ființe raționale ca o voință care dă legi universale”. În cele din urmă, *Imperiul Scopurilor* oferă un model pentru unirea sistematică ființelor pur raționale prin legi comune. Aceste formule exprimate sistematic ne ajută să intrăm în universul eticii kantiene. Am putea fi tentați să spunem că un astfel de raționament este sofistic, întrucât forma sa este corectă, în timp ce din punct de vedere empiric este o utopie. Kant spune că oamenii trebuie să acționeze conform unor principii fundamentale, iar principiile sunt legi morale bazate pe rațiunea pură practică. Dacă toți oamenii ar fi agenți morali pur raționali, societatea nu ar mai întâmpina crize de etică. Noi știm, în schimb, că acest lucru este imposibil, oamenii nu pot fi uniformizați și nici ghidați strict de rațiune nu se pot lăsa.

Astfel, pentru a înțelege sistemul filosofic kantian și pentru a primi un răspuns la întrebarea noastră, se cuvine să ne uităm la principiile de drept natural ale lui Kant, care arată nașterea ideii de moralitate. Dreptul natural are cu adevărat sens numai atunci când este pus într-un context metafizic, teologic, transcendent, în care „natura” este concepută ca fiind capabilă să creeze imperative morale.⁶ Pentru Kant, ordinea morală a rațiunii pure practice se numește imperativ categoric, întrucât nu are condiții, nu are nevoie de circumstanțe empirice. Moralitatea se desfășoară, astfel, pe două planuri: de sinteză și *a priori*. Este sintetică pentru că include libertatea și demnitatea; este *a priori* pentru că este dependentă de rațiune, nu de experiență și, deci, nu se învață.⁷ Astfel, o acțiune poate fi absolut bună sau absolut rea în măsura în care maxima universală care exprimă acțiunea respectivă este sau nu morală. Kant consideră libertatea și demnitatea ca fiind în firea umană, deci un „dat”. Se pune, așadar, problema simțului datoriei în contextul unei discuții despre moralitate. Kant consideră că acțiunea realizată pe baza unei maxime valoroase din punct de vedere moral este acțiune în conformitate cu datoria.⁸ Totuși, conformitatea exterioară nu garantează faptul că acțiunea este morală. Astfel, putem avea fapte care

5 Solé, Joan, *Kant – Revoluția copernicană în filosofie*, București, Editura Litera, 2020, p. 115.

6 Blackburn, Simon, *Dicționar de Filosofie Oxford*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1999, p. 113.

7 Solé, Joan, *Kant – Revoluția copernicană în filosofie...*, p. 111.

8 Singer, Peter, *Tratat de etică*, Iași, Editura Polirom, 2006, pp. 206-207.

par morale, dar care nu se încadrează în sistemul etic kantian din pricina faptului că au fost făcute cu viclenie, din interes ori din frică. Acest lucru se petrece, de pildă, dacă insul tratează propria persoană sau alte persoane ca pe un mijloc, iar nu ca pe un scop. Desigur, conformitatea extrinsecă la legea morală oferă premisele prielnice pentru a fi o persoană morală. În schimb pentru a dobândi statutul de „om moral” e nevoie și de o conformitate la nivel intrinsec, de înțelegere și de asumare, deci, de respectul față de datoria universală.

Sistemul etic kantian ne spune că omul aparține, în același timp, unor două dimensiuni: una sensibilă și una inteligibilă. Prima este supusă legilor cauzalității exterioare, având fundamente empirice și fiind manifestată prin întâmplări, pasiuni, impulsuri umane. A doua este expresia imperativului categoric, fiind vorba despre o ființă rațională, liberă, acționând în conformitate cu propria conștiință, ghidată de voința bună, fiind capabilă să impună, prin faptă, principiile morale universale. Având aceste două premise, Kant conchide cu ideea că o acțiune morală constă în a aplica în lumea sensibilă maximele și principiile create de libertatea și raționalitatea lumii inteligibile. Respectarea și aplicarea acestei concluzii filosofice constituie demnitatea ființei umane. El definește demnitatea etică a ființei raționale prin ceea ce conține ea, în sine, nu prin adaptarea ei la ceva exterior.⁹

Sistemul kantian ne introduce termenul de „revoluție copernicană”, amintind de schimbarea de paradigmă astronomică și culturală inițiată de Nicolaus Copernic, de la geocentrism la heliocentrism. Filosoful german face o analogie, explicând cum poate exista cunoaștere independentă de experiență. El spune că noi putem avea o cunoaștere sintetică *a priori* a spațiului și a timpului numai pentru că acestea sunt forme impuse de propriile noastre minți asupra experienței.¹⁰

IV. Educație și moralitate

După cum am enunțat în paragrafele anterioare, legea morală (imperativ categoric; obligatorie și universală)¹¹ își manifestă caracterul sintetic prin

9 Solé, Joan, *Kant – Revoluția copernicană în filosofie...*, p. 93.

10 Blackburn, Simon, *Dicționar de Filosofie Oxford...*, pp. 217-218.

11 ROTARU, Ioan-Gheorghe, “Natura și scopul Legii Morale a celor sfinte Zece Porunci”, *Păstorul ortodox*, Editura Arhiepiscopiei Argeșului și Muscelului, Curtea de Argeș, 2015, pp. 318-322.

formele date empiricului, în schimb este guvernată de rațiunea pură, *a priori*. Educația înseamnă experiență¹², deci „sintează”; moralitatea este potențată de educație, fiind în același timp parte a imperativului categoric, care nu depinde de experiență. Am putea spune, așadar, că filosofia lui Immanuel Kant propune un răspuns echilibrat pentru întrebarea noastră. El este îndejuns de înțelept pentru a înțelege că ființa umană este plină de nuanțe, având nevoie de ambele părți ale aceluiași întreg – natura umană. Nu respinge importanța empiricului, chiar dacă o subordonează rațiunii. Simțul moral al omului, din perspectivă kantiană, este obligatoriu, deci înnăscut. Este acel discernământ precoce ce apare la copii. Cei mici simt ce este iubire și ce este durere, adică ce este bine și ce este rău. Firește, într-o formă fragilă, dar esențială în tratarea problemei noastre. Totuși, lucrurile nu sunt lăsate așa, la „voia întâmplării”. Experiența (religioasă, culturală, cotidiană etc.), care este în sine educativă (chiar și prin simple deducții în subconștient) vine să catalizeze procesul dezvoltării morale a individului. Împreunarea dintre rațiunea pură a imperativului categoric (etica) și sinteza cultural-intuitivă *a posteriori* (natura) formează omul moral și social, deopotrivă.

Concluzii

În concluzie, putem afirma că moralitatea este apanajul omului de onoare care ajunge la libertate¹³ satisfăcând această exigență; acesta este recunoscător față de tot binele pe care știe că l-a primit și nu uită că i s-a făcut acest bine.

Bibliografie:

- Blackburn, Simon, *Dicționar de Filosofie Oxford*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1999.
- Collina, Beatrice, *Socrate – Maestrul filosofiei și al vieții*, București, Editura Litera, 2020.
- Scruton, Roger, *Kant: A Very Short Introduction*, New York, Oxford University Press, 2001.

12 ROTARU, Ioan-Gheorghe, “Valences of Education”, în *Proceedings of the 24th International RAIS Conference on Social Sciences and Humanities*, August 15-16, 2021, Princeton, NJ, United States of America, pp. 190-196.

13 ROTARU, Ioan-Gheorghe, *Om-Demnitare-Libertate*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2019, pp.201-215.

- ♦ Kant, Immanuel, „Întemeierea metafizicii moravurilor”, în volumul *Întemeierea metafizicii moravurilor. Critica rațiunii practice*, Nicolae Bagdasar (trad.), București, Editura Științifică, 1972.
- ♦ ROTARU, Ioan-Gheorghe, *Om-Demnitate-Libertate*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2019.
- ♦ ROTARU, Ioan-Gheorghe, *Istoria Filosofiei, de la începuturi până la Renaștere*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2005.
- ♦ ROTARU, Ioan-Gheorghe, “Valences of Education”, în *Proceedings of the 24th International RAIS Conference on Social Sciences and Humanities*, August 15-16, 2021, Princeton, NJ, United States of America, 2021.
- ♦ ROTARU, Ioan-Gheorghe, “Natura și scopul Legii Morale a celor sfinte Zece Porunci”, în *Păstorul ortodox*, Curtea de Argeș, Editura Arhiepiscopiei Argeșului și Muscelului, 2015.
- ♦ Solé, Joan, *Kant – Revoluția copernicană în filosofie*, București, Editura Litera, 2020.
- ♦ Singer, Peter, *Tratat de etică*, Iași, Editura Polirom, 2006.